

Szymański, Józef

Kościół katolicki w obwodzie winnickim na Podolu w latach 1941-1964

Dzieje Najnowsze 34/4, 165-171

2002

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

AUTOREFERATY

Józef Szymański
Lublin

Kościół katolicki w obwodzie winnickim na Podolu w latach 1941-1964

Po 1990 r., kiedy Rada Najwyższa ZSRR, a potem także organy ustawodawcze innych republik związkowych przyjęły ustawę o wolności sumienia i zasadach funkcjonowania organizacji religijnych, pojawiło się hamowane dotąd przez cenzurę pytanie o skalę rozdzwienku pomiędzy deklaracjami o rzekomej wolności religijnej a powszechnie weryfikowanymi skutkami realizacji polityki wyznaniowej w wymiarze tak duchowym, jak i materialnym. Dzięki otwarciu niedostępnych dotąd archiwów i udostępnieniu ściśle tajnych materiałów źródłowych można zweryfikować — posługując się metodami naukowymi — różne tezy, niektóre utarte opinie, tym bardziej że w mentalności społecznej funkcjonują propagandowe slogany minioniej epoki.

Zarówno w historiografii ukraińskiej, jak i polskiej nie ma dotychczas pracy poświęconej w całości dziejom Kościoła katolickiego na Ukrainie lub w którymkolwiek z jej obwodów. Interesującemu nas czasowi i okręgowi poświęcono jedynie niewielkie wzmianki w niektórych opracowaniach, najczęściej przy omawianiu obecności na tym terenie Polaków, posługi duszpasterskiej kapłanów lub w osobistych wspomnieniach duchowieństwa.

Praca doktorska napisana pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Zygmunta Zielińskiego stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o stan i sytuację Kościoła katolickiego w obwodzie winnickim na Podolu w latach 1941-1964¹. Kościół katolicki ujmuje głównie w aspekcie instytucjonalno-wyznaniowym, koncentrując się przede wszystkim na jego strukturach organizacyjnych, sprawowanym kulcie, mniej na przeżyciach religijnych, pomijając zupełnie doktrynę religijną. Takie ujęcie pozwala na ukazanie istoty radzieckiej polityki wyznaniowej, polityki dążącej do likwidacji wszelkich form życia religijnego. Przez politykę wyznaniową państwa rozumiem całokształt zasad i określonych przez nie działań, jakie występowały w relacjach: państwo — organizacje religijne. Terminu „radziecki” — „sowiecki” używam zamiennie na określenie polityczno-ustrojowej rzeczywistości w ZSRR.

¹ Recenzentami pracy byli: ks. prof. dr hab. Józef Mandziuk z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i ks. prof. dr hab. Edward Walewander z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Zaproponowane daty mają charakter przełomowy, ponieważ istniejąca wcześniej struktura Kościoła katolickiego uległa zniszczeniu, „w 1937 r. oficjalnie nie istniała żadna wspólnota religijna”. Rok 1941 stanowi zatem datę zwrotną w dziejach religii na Wschodzie. W następstwie bowiem wojny niemiecko-radzieckiej dokonał się renesans życia religijnego, również w wymiarze instytucjonalnym. Naświetlając przyczyny pewnych problemów podjętych w pracy, trzeba było rozszerzyć chronologię. Z tego powodu celem wyjaśnienia genezy pewnych zjawisk odwołano się w zarysie do wydarzeń, które stanowiły ich przyczynę.

Rok 1964 jest związany z sytuacją polityczną w Związku Radzieckim — odsunięciem od władzy N. Chruszczowa, co zakończyło pewien etap relacji: Państwo — Kościół. Przede wszystkim jednak wynika z niemożliwości naukowej weryfikacji późniejszych faktów, z racji niedostępności archiwaliów, ich utajnienia.

Obwód² winnicki na Podolu stanowi dzisiaj integralną część Ukrainy. Utworzony został w 1932 r. z terytorium guberni podolskiej. Już w 1937 r. jego granice uległy znacznym przesunięciom. Obecnie zajmuje powierzchnię 26,5 tys. km² i podzielny jest na 25 rejonów. W chwili powstania na jego terytorium znajdowało się 1 899 wiosek, 16 osiedli robotniczych i 7 miast, które zamieszkiwało w 1941 r. — 2 390 000 osób.

Dzieje Kościoła katolickiego na obszarze obwodu winnickiego sięgają XIV w. W przeszłości terytorium to obejmowało część dawnych województw braclawskiego i podolskiego, które należały do Polski do 1793 r. Jurysdykcję kościelną nad tym terytorium posiadali biskupi kamienieccy, luccy i lucko-żytomierscy. Po rozbiorach Rzeczypospolitej Podole (obszar między środkowym biegiem rzek: Dniestru i Bohu) znalazło się w granicach imperium rosyjskiego. Ukazem cara Aleksandra II z 1866 r. diecezja kamieniecka została skasowana i administracyjnie przyłączona do diecezji lucko-żytomierskiej. Taki stan przetrwał aż do 1918 r., kiedy to Stolica Apostolska reaktywowała biskupstwo kamienieckie. Po traktacie ryskim w 1921 r. diecezja kamieniecka pozostała w granicach państwa sowieckiego.

Według podziału administracyjnego z 1937 r. na terenie obwodu było 55 kościołów rzymskokatolickich z 46 odrębnymi kaplicami i 153 516 wiernych.

Jak sugeruje tytuł dysertacji, celem pracy było udzielenie odpowiedzi na pytanie: jak przedstawiała się sytuacja Kościoła katolickiego w tym okresie, jego stan na tle innych Kościołów i związków wyznaniowych obwodu, jaka była podstawa prawna realizowania wrogiej wobec organizacji religijnych polityki partii i państwa na każdym szczeblu władzy, jakie urzędy i instytucje ją koordynowały, jakie środki i na jaką skalę władze zaangażowały do propagowania ateizmu, obrzędowości świeckiej, w jaki sposób dzieci i młodzież stawały się przedmiotem i podmiotem ateizacji, na czym polegało i do czego doprowadziło zamykanie budynków kultu, jaki był skład osobowy duchowieństwa, a zarazem jego wkład w zachowanie religijnej kultury duchowej i materialnej, na czym polegało życie sakramentalne wiernych w ciągu roku kościelnego, jak wyglądała i gdzie była organizowana „liturgia bez udziału kapłana”, w jaki sposób i dlaczego cmentarze stały się miejscem szczególnego kultu, jaki był wkład komitetów kościelnych, zwanych popularnie „dwadcatkami” i bractw różańcowych w zachowaniu struktur kościelnych i jak wierni bronili swoich praw?

Potrzebę badań nad przedstawioną problematyką uzasadniał brak pogłębionego i całościowego ujęcia tego zagadnienia przez historyków polskich i ukraińskich. Możliwość korzystania z niedostępnych w okresie sowieckim archiwów państwowych stworzyła obecnie dogodne

² Termin ten stosowany jest powszechnie w literaturze polskiej na określenie „obłasti” — województwa na obszarze należącym do byłego ZSRR.

przesłanki do realizacji zamierzonych badań i wypełnienia istniejącej luki w historiografii w odniesieniu do dziejów Kościoła w systemie sowieckim.

Na bazę źródłową niniejszej pracy składają się przede wszystkim źródła archiwalne zgromadzone w archiwach państwowych na Ukrainie. Chociaż są to archiwa okręgowe, to zawarte w nich akta prezentują problem nie tylko od strony założeń politycznych, ale również uwzględniają jego wykonanie przez wszystkie instytucje i urzędy.

W Państwowym Archiwum Obwodu Winnickiego są to akta zespołów:

a) Komitetu Obwodowego Partii w Winnicy (materiały i uchwały KC KP Ukraińskiej SRR, Komitetu Obwodowego, korespondencja z pełnomocnikami Rady ds. Kultów Religijnych i Cerkwi prawosławnej, sprawozdania, postanowienia komitetów partyjnych różnego szczebla);

b) Pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych w Winnicy (coroczne sprawozdania o sytuacji religijnej w obwodzie, dane statystyczne dotyczące Kościoła katolickiego i innych wyznań, korespondencje pełnomocnika na Ukrainie z kierownictwem Rady w Moskwie, listy, skargi, petycje przedstawicieli wspólnot katolickich i duchowieństwa skierowane do władz oraz inne dokumenty);

c) Urzędu Obwodowego w Winnicy (materiały i uchwały Rady Ministrów Ukraińskiej SRR, Rady Obwodowej, korespondencja z pełnomocnikami Rady ds. Kultów Religijnych i Cerkwi prawosławnej, rozporządzenia władz lokalnych, prośby, podania, odwołania).

Ponadto do opracowania biogramów duchowieństwa przebywającego na terenie obwodu wykorzystano:

a) zespół akt Pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych w Żytomierzu;

b) podręczne Archiwum Pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych w obwodzie winnickim, zawierające akta osobowe duchowieństwa, uwagi o sytuacji religijnej w poszczególnych wspólnotach. Są to akta luźne, bez sygnatury;

c) wypis z akt personalnych ks. Marcelego Wysokińskiego (Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie);

d) teczkę personalną Piotra Peresyppina (Archiwum Generalne Księża Marianów w Rzymie);

e) teczkę ks. Aleksandra Zonna z zespołu akt Personalna Misjonarzy (Archiwum Misjonarzy na Stradomiu w Krakowie).

Na dość precyzyjną rekonstrukcję obrazu Kościoła pod okupacją niemiecką i rumuńską pozwoliły materiały znajdujące się w Ośrodku Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych w Lublinie, gdzie w depozycie jest Archiwum Diecezji Łuckiej (ADŁ), a w nim m.in. zespół akt Kurii Biskupiej Łuckiej (KBŁ).

Podobnie wiele informacji mających wpływ na opracowanie stanu Kościoła podczas wojny radziecko-niemieckiej uzyskałem w Dziale Rękopisów Biblioteki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (BKUL).

Jako cenne źródła dla uzasadnienia genezy wielu zjawisk na terenie obwodu winnickiego potraktowałem artykuły prasowe, zamieszczone na łamach gazety „Winnicka Prawda”.

Takie zestawienie źródeł pozwoliło z dużą wiarygodnością obiektywnie ocenić wydarzenia, które miały miejsce w tamtym regionie i w tamtym czasie. Należy jednakże pamiętać, że zgodnie z tym, co udało się uzyskać w trakcie prowadzonej kwerendy archiwalnej, materiał ten nie jest kompletny. Trudno dziś oszacować, jaka jego część została bezpowrotnie zniszczona na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów USRR z 23 I 1957 r. o sposobie niszczenia dokumentów. Poza tym większość dokumentów zebranych podczas kwerendy opatrzona jest klauzulą „tajne” i „ściśle tajne”.

Dodatkową trudność sprawiało odczytanie właściwego znaczenia niektórych terminów używanych w sensie przenośnym na określenie pewnych mechanizmów funkcjonujących w urzędach partyjno-państwowych — np. „sąsiedzi”, oznaczających pracowników służby bezpieczeństwa.

Rozstrzygnięcie głównego problemu pracy domagało się przyjęcia określonej metody badawczej. Punktem wyjścia była analiza źródeł. Zestawienie uzyskanych wniosków pozwoliło określić, w jakiej mierze źródła prezentują spójną całość i czy jest możliwe skorelowanie ich ze sobą. Na podstawie wyników analiz skonstruowano obraz obecności Kościoła na tym terenie. Jest to obraz realistyczny, przedstawia nie tylko teorię, ale i sposób jej wykonania. W pracy wykorzystano również metodę porównawczą przez wskazywanie analogii i różnic pomiędzy obwodem winnickim a innymi regionami byłego Związku Radzieckiego (np. terenami dzisiejszej Litwy), jak również metodę historyczno-krytyczną, dzięki której ukazano ewolucję stosunków Państwo-Kościół, np. prawodawstwa w odniesieniu do religii, życia religijnego wiernych w stosunku do okresu poprzedzającego.

Struktura pracy wynika z materiału źródłowego. Jej konstrukcja nie jest więc sztucznie narzucona, ale uwarunkowana wynikami kwerendy archiwalnej. Składa się z pięciu rozdziałów. W pierwszym rozdziale przedstawiono stan wyznaniowy w obwodzie winnickim: sytuację Kościoła katolickiego oraz innych Kościołów i związków wyznaniowych.

Opis relacji państwo — Kościół z perspektywy władz partyjno-państwowych stanowi treść rozdziału drugiego. Omówiono akty ustawodawcze na różnych poziomach: zarówno normy ogólnopaństwowe, ustawodawstwo Republiki Ukraińskiej, jak również rozporządzenia władz obwodowych. Obowiązujące normy prawne stanowiły podstawę funkcjonowania urzędów i instytucji, które w praktyce realizowały program państwa i partii w stosunku do religii. Prawo wspierane było całym szeregiem procedur ideologicznych: ateizm naukowy miał zastąpić wierzenia religijne, a zadekretowane nowe świeckie obrzędy miały oderwać od tradycji i ukształtować nowego człowieka. Proces indoktrynacji poprzez odpowiednie programy szkolne objął także dzieci i młodzież. Działania władz skierowane były też przeciwko wizualnym znakom wiary danego środowiska, tzn. obiektom sakralnym.

W rozdziale trzecim zamieszczono biogramy kapłanów, którym udało się zaangażować w posługę duszpasterską albo usiłowali to zrobić, oraz przedstawiono różne formy ich aktywności duszpasterskiej.

Kwestie związane ze spełnianiem przez wiernych praktyk religijnych w ciągu całego roku liturgicznego prezentuje rozdział czwarty. Przy omawianiu tego zagadnienia nie można pominąć „liturgii bez udziału księdza” — paraliturgii, która nie pozostawała bez wpływu na zachowanie wiary wśród ludzi, czy też roli cmentarzy, które wiernych jednoznacznie identyfikowały z Kościołem katolickim i polskością.

Ostatni rozdział — w przeciwieństwie do poprzedzającego — wychodzi poza sferę życia duchowego. Omówiono w nim rolę komitetów kościelnych („dwadcaetek”) i bractw różańca świętego w zachowaniu struktur kościelnych. Skutkiem ich działalności były m.in. niezliczone podania, pisma, skargi do różnych instytucji czy też delegacje wiernych do Winnicy, Kijowa i Moskwy, ukazujące władzom nie tyle skalę problemu, co raczej wiarę i odwagę tych, którzy okazali się świadkami wobec Boga i Kościoła.

Do pracy dołączono mapę USRR oraz mapę obwodu winnickiego, uwzględniającą w omawianym okresie wszystkie ośrodki kultu katolickiego.

Realizacja powyższych założeń upoważnia do sformułowania wniosków, które pomogą zweryfikować opinie i mity na temat stanu i sytuacji Kościoła „za Zbruczem”.

Celem sowieckiej polityki wyznaniowej było ostateczne zlikwidowanie tzw. zjawiska religijnego w obrębie społeczeństwa socjalistycznego. W wielu dokumentach przypominało, że „Państwo i partia nie zmieniły swojego stanowiska wobec religii”. Niemniej władze partyjno-państwowe nie mogły zlekceważyć skonsolidowanej w czasie wojny i okupacji rzeszy wiernych identyfikujących się z określonymi organizacjami religijnymi. Po ustąpieniu wojsk niemieckich zezwoliły na działalność w obwodzie 997 wspólnotom religijnym, z których ponad 70 należało do Kościoła katolickiego. Chociaż z wyznaniem tym identyfikowało się w owym czasie około 100 tys. wiernych, to władze zezwoliły na sprawowanie kultu religijnego tylko w 41 świątyniach. Dotychczas prezentowane opinie wskazywały, że po II wojnie światowej działalność Kościoła katolickiego „za Zbruczem” ograniczała się tylko do kilkunastu wspólnot. Analiza źródeł pozwoliła zweryfikować dane i ostatecznie potwierdzić następstwa konsekwentnie realizowanej polityki.

Wbrew ogólnie przyjętemu przeświadczeniu, że to głównie Moskwa decydowała o kształcie realizowanej polityki wyznaniowej, należy odnotować, co w pracy udało się ustalić, że równie ważną rolę odgrywały miejscowe władze. O ile ze względów propagandowych władze centralne w Moskwie skłonne były pójść wobec Kościoła katolickiego na pewne ustępstwa, o tyle zdecydowany sprzeciw lokalnych władz partyjnych szanse te zaprzepaszczał.

Natężenie działań przeciwko Kościołom i związkom wyznaniowym zależało od roli, jaką poszczególne wyznanie odgrywało w danej miejscowości, i niebezpieczeństwa, jakie w rozumieniu władz lokalnych sobą przedstawiało. Należy pamiętać, co dość często w urzędowych sprawozdaniach znajduje potwierdzenie fakt, że wiernych należących do Kościoła katolickiego identyfikowano z Polakami. W podobny sposób — jako obywatele innego państwa — traktowano wiernych wyznania mojżeszowego.

Kościół katolicki ze swoim centrum w Watykanie postrzegany był przez władze radzieckie jako organizacja międzynarodowa, ściśle powiązana ze światem kapitalistycznym. Dlatego usiłowano doprowadzić do rozłamu w jego strukturach i oderwać go od Stolicy Apostolskiej, a tym samym utworzyć autokefaliczny katolicki Kościół narodowy.

Z kolei Cerkiew prawosławna — włączona w struktury wywiadu państwowego — została podporządkowana centralnemu i politycznemu zadaniu, jakim było doprowadzenie do likwidacji Kościoła unickiego. Uprzywilejowanie formalnoprawne Cerkwi miało bezpośredni wpływ na zachowanie jej stanu posiadania do końca lat 50.

Ustawodawstwo wyznaniowe, które formalnie uznawało oddzielenie Kościoła od państwa i szkoły od Kościoła oraz swobodę wykonywania kultu religijnego, w rzeczywistości nie stanowiło podstawy stosunków między państwem a Kościołem w USRR. Obowiązujące prawo stwarzało tylko formalne pozory praworządności, które były jedynie propagandowym parawanem dla działalności prawoadministracyjnej Urzędu RdSKR i komisji współdziałania, społecznie działających na rzecz walki z religią i strukturami organizacji religijnych. Jak pokazała codzienna praktyka, urzędnicy notorycznie naruszali konstytucyjne zasady wolności sumienia, samowolnie likwidowali organizacje religijne, na każdym szczeblu władzy stosowali „własne prawo”. Poza tym rozporządzenia partii i państwa wobec organizacji religijnych traktowali jako obowiązujące tylko duchowieństwo i obserwatorów zagranicznych. Wszystko to dokonywało się pod ścisłym nadzorem KC KPZR, RdSKR i organów bezpieczeństwa państwowego. W praktyce objęto kontrolą wszystkie osoby, które przejawiały jakiegokolwiek zainteresowanie sprawami religijnymi.

Akcja ateizacyjna prowadzona była wszelkimi sposobami, z wykorzystaniem środków masowego przekazu i instytucji oświatowych, od przedszkoli po uczelnie wyższe włącznie.

Działania władz nie ominęły również wizualnych znaków wiary — obiektów sakralnych. Przeznaczone na cele kulturalno-oświatowe czy gospodarcze, przestawały być symbolem więzi z kulturą chrześcijańską i oparciem dla tych, którzy się z nią utożsamiali. Analiza źródeł archiwalnych nie potwierdza dotychczas obowiązującej opinii, jakoby najwięcej świątyń katolickich zostało zamkniętych za rządów Chruszczowa (1953-1964). Archiwalia jednoznacznie wskazują, że spośród 41 świątyń, przy których władze zgodziły się na zorganizowanie duszpasterstwa w 1947 r., do 1953 r. — tzn. śmierci Stalina — zamknięto 23, a za rządów Chruszczowa — 4.

Wszechobecna propaganda ateistyczna i niszczenie struktur kościelnych środkami prawnymi i procedurami biurokratycznymi nie pozostawały bez wpływu na duchowieństwo, którego status prawny był niejasny do 1960 r. W żadnym akcie normatywnym dotyczącym kultu religijnego nie mówiło się o rejestracji duchowieństwa.

Analiza materiałów archiwalnych pozwoliła ustalić i wyjaśnić wiele istotnych epizodów z życia księży, rolę, jaką odgrywali w strukturach Kościoła na Ukrainie, jak również zweryfikować dotychczasowe informacje na ich temat.

W pracy wykazano, że polityka państwa — konsekwencje prawne, administracyjne — miała ogromny wpływ na zachowanie się ludzi wierzących, wykonywanie przez nich praktyk religijnych. Religia stawała się wyłącznie sprawą prywatną każdego obywatela, chociaż nadal w najważniejszych sytuacjach życiowych — jak chrzest, ślub, pogrzeb — ludzie korzystali z usługi duszpasterskiej Kościoła. Jakkolwiek niemożliwe było ich dokładne ewidencjonowanie, ponieważ czynili to nieznanymi z nazwiska i imienia — zarówno władzom, jak i wiernym — kapłani, a poza tym działali oni w różnych miejscach i w różnych sytuacjach. Później zaś i dlatego, że sami wierni, obawiając się grozących im za wyznawanie wiary represji, oponowali przeciwko ewidencjonowaniu.

Począwszy od dekretu „O rozdziale Kościoła od państwa i szkoły od Kościoła”, kolejne akty prawne ukonstytuowały nowy status organizacji religijnych. W miejsce hierarchicznej struktury kościelnej powołano do życia niezależne od siebie komitety parafialne, tzw. dwadcatki. Intencją ustawodawcy było przeciwstawienie komitetów kościelnych duchowieństwu. Praktyka życia codziennego dowiodła, że stało się wprost przeciwnie. Duchowieństwo w pełni podporządkowało sobie „dwadcatki”, a nawet więcej. Tam, gdzie nie było kapłana, „dwadzatka” zastępowała go zarówno w wymiarze religijnym, jak i administracyjnym. Działalność organów wykonawczych organizacji religijnych wspierana była przez kółka różańcowe, czyli tzw. Bractwa Różańca Świętego, które — według władz — często stanowiły jedyną podstawę istnienia parafii. Dlatego władza środkami prawnoadministracyjnymi usiłowała ograniczać aktywność wiernych, co też spotykało się ze zrozumiałym sprzeciwem. Jego wyrazem było kierowanie do różnych instytucji podań, pism, skarg, jak też wysyłanie delegacji do Winnicy, Kijowa i Moskwy.

Przedstawiony obraz dziejów Kościoła odnosi się głównie do lat 1941-1964. Ramy końcowe, jakie przyjęliśmy w naszych rozważaniach, nie zamykają okresu prześladowań religijnych, kończą jedynie kolejny ich okres. Poza tym zaprezentowane w dysertacji dzieje Kościoła katolickiego na terenie obwodu winnickiego umożliwiają lepsze zrozumienie niektórych procesów zachodzących w stosunkach między państwem a wszystkimi Kościołami i związkami wyznaniowymi w ZSRR oraz obecnej sytuacji Kościoła katolickiego w krajach byłego ZSRR.

Niniejsza dysertacja — naświetlająca najbardziej dramatyczny okres walki władz radzieckich z Kościołem katolickim — jest na pewno jednym z pierwszych tego typu opracowań. Wprowadza pod społeczną ocenę materiały zgromadzone przeciwko Kościołowi i związkom wyznaniowym. Mimo wykorzystania szerokiej bazy źródłowej oraz literatury przedmiotu nie

można stwierdzić, że wyczerpująco omówiono temat pracy. W wielu miejscach niektóre zagadnienia tylko ogólnie zarysowano. W założeniach pracy bowiem nie tyle chodziło o wyczerpujące i pełne przedstawienie faktów i wydarzeń, ile w miarę syntetyczne i całościowe ukazanie dziejów Kościoła katolickiego na terenie obwodu. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że każdy tytuł paragrafu może w przyszłości stanowić wystarczający przedmiot do dalszych, pogłębiorych i szczegółowych badań monograficznych, których jak dotąd — poza małymi wyjątkami — nie podjęto, tym bardziej że istnieją różnice w realizacji polityki wyznaniowej między poszczególnymi obwodami, jak i republikami. Przebadania wymagają również dzieje Kościoła w okresie późniejszym — aż do odzyskania niepodległości przez Ukrainę.

Na stan badań nad dziejami Kościoła na Wschodzie zwrócili uwagę już na początku lat 90. ks. R. Dzwonkowski, M. Iwanow i ks. E. Walewander. Większość jednak opracowań, które ukazały się do tej pory na ten temat, ujmowała w zasadzie tylko ważniejsze i ogólnie znane wydarzenia z życia i działalności Kościoła w ZSRR. Często ich autorzy z powodu warunków panujących w systemie totalitarnym nie mogli skorzystać z archiwów państwowych. Z konieczności więc swoje badania opierali na relacjach, wspomnieniach, pamiętnikach, świadectwach i — ostatecznie — na powstałych na ich podstawie opracowaniach.

W literaturze przedmiotu na szczególną uwagę zasługują także publikacje A. Hlebowicza na temat historii Kościoła w okresie powojennym, jak też publikacje Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL, redagowane przez ks. E. Walewandra.

W historiografii zachodniej problematykę losów poszczególnych organizacji religijnych najczęściej poruszano na tle charakterystyki całego systemu politycznego ZSRR, koncentrując się przeważnie na ukazaniu sytuacji Cerkwi prawosławnej bądź też działań Watykanu na rzecz Kościoła i ludzi wierzących w ZSRR. Z kolei opracowania radzieckie, jeżeli naświetlały ówczesną sytuację religijną, to robiły to wyłącznie od strony ideologii komunistycznej, wobec czego nie wносиły niczego istotnego do badań nad historią katolicyzmu. Od niedawna znaczący udział w opracowywaniu dziejów Kościoła katolickiego w USRR wnoszą badacze ukraińscy. Są to głównie publikacje autorstwa historyków: H. Strońskiego, W. Wojnałowicza, O. Bażana. Prace te — opublikowane w ostatnim dziesięcioleciu — wyróżniają się tym, że wykorzystano w nich źródła z byłych archiwów sowieckich, do tej pory niedostępnych dla badaczy. Przeważnie ograniczają się one do naświetlenia poszczególnych wydarzeń, np. metod walki z duchowieństwem, komitetami kościelnymi, bractwami różańcowymi. Jakkolwiek szumnie brzmi tytuł serii wydawniczej *Historia religii na Ukrainie* (tom 4 omawia dzieje katolicyzmu obrządku łacińskiego i greckokatolickiego), to jednak problematyka dziejów Kościoła katolickiego potraktowana jest w nim zbyt wybiórczo i nie uwzględnia jej istotnych aspektów. Przykładem mogą służyć dzieje Kościoła łacińskiego w latach 1941-1964, które we wspomnianej pracy są niemal pominięte, a stanowią temat niniejszej dysertacji.

Ponadto problematykę związaną z katolicyzmem w byłym ZSRR przedstawiają opracowania oraz publikacje będące owocem konferencji naukowych organizowanych za granicą (we Włoszech — w Rzymie) i w Polsce (m.in. w Lublinie, Opolu, Krakowie, Pieniężnie, Siedlcach) w ciągu ostatniego dziesięciolecia.